

Indivisibiliter ac Inseparabiliter

„Feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul”

A kiegyezés 150. évfordulója alkalmából
rendezett tudományos konferencia előadásai

II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
2018

„Indivisibiliter ac Inseparabiliter”
„Feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul”

A kegyezés 150. évfordulója alkalmából rendezett
tudományos konferencia előadásai

Beregszász, 2017. november 16.

„Indivisibiliter ac Inseparabiliter”

„Feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul”

A kiegyezés 150. évfordulója alkalmából rendezett
tudományos konferencia előadásai

Beregszász, 2017. november 16.

Szerkesztette:
Szakál Imre

„RIK-U” Kft.
Beregszász–Ungvár
2018

УДК: 94(439.23)"1867/1918"(061.3)

I – 57

A kötetben a 2017. november 16-án Beregszászban megtartott „*Indivisibiliter ac Inseparabiliter*” – „*Feloszthatatlanul és elválaszthatatlanul*” című tudományos konferencián elhangzott előadások írott változatai kaptak helyet. A tudományos fórumot a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszéke szervezte a kiegyezés 150. évfordulója alkalmából. A kiadványt a történész kollégáknak és a téma iránt érdeklődőknek egyaránt ajánljuk.

Készült a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola
Kiadói Részlegének, Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének
és Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpontjának műhelyeiben.

Szerkesztette:

Szakál Imre (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola)

Az előszót írta:

Csatáry György (II. RF KMF, Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont)

Lektorálta:

Orosz István akadémikus, professor emeritus (Debreceni Egyetem)

Korrektúra: G. Varcaba Ildikó

Tördelés: Lukács Attila, Tótin Viktória, Dobos Sándor

Borítóterv: Lukács Attila

ETO-besorolás: a II. RF KMF Apáczai Csere János Könyvtára

A kiadásért felelnek:

Orosz Ildikó (II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola)

Dobos Sándor (II. RF KMF, Kiadói Részleg)

Az előadások írott változatainak a tartalmáért a szerzők a felelősek.

**A kötet megjelenését támogatta
a Kárpátaljai Magyar Akadémiai Tanács.**

Kiadó: „RIK-U” Kft.

88000 Ungvár, Gagarin u. 36. E-mail: print@rik.com.ua

Nyomdai munkák: Kálvin Nyomda

90202 Beregszász, Kossuth tér 4. E-mail: kalvin.nyomda@gmail.com

ISBN 978-617-7692-17-0

© A szerzők, 2018

© Szakál Imre, 2018

© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2018

TARTALOM

ELŐSZÓ	7
LIGETI DÁVID <i>A kiegyezés katonai előzményei. A Magyar Királyság az Osztrák Császárság háborúiban 1859 és 1866 között.....</i>	9
MOLNÁR FERENC <i>A kiegyezés és a ruszin mozgalom.....</i>	22
CSATÁRY GYÖRGY <i>A kiegyezés hatása Északkelet-Magyarország tudományos életére. A történelemtudomány</i>	37
ANKA LÁSZLÓ <i>A harminc évig kormányzó Szabadelvű Párt (1875–1905).....</i>	54
PILKHOFFER MÓNIKA <i>Nemzeti stílustörekvések az Osztrák–Magyar Monarchia építészetében</i>	81
SZAMBOROVSKYNÉ NAGY IBOLYA <i>„Politikai község mint erkölcsi testület.” Közösségi építkezés Nagyberegen a dualizmus alkonyán</i>	97
BRAUN LÁSZLÓ <i>Változások a mezőgazdaságban és a modern hegyvidéki gazdálkodás kialakításának kísérlete.....</i>	117
CSERNICSKÓ ISTVÁN – FEDINEC CSILLA <i>A mai Kárpátalja területének történeti-nyelvi viszonyai a 19–20. század fordulóján, kitekintéssel a mára</i>	141
KEREPESZKI Róbert <i>Egy „mintakarrier” indulása a „boldog békeidőkben”. Darányi Kálmán pályakezdése a dualizmus utolsó harmadában</i>	183
PALLAI László <i>A Monarchia pénzügyi helyzete az első világháború idején.....</i>	201
A KÖTET SZERZŐI.....	214

SZAMBOROVSKYNÉ NAGY IBOLYA

„POLITIKAI KÖZSÉG MINT ERKÖLCSI TESTÜLET.”

KÖZÖSSÉGI ÉPÍTKEZÉS NAGYBEREGEN A DUALIZMUS ALKONYÁN

Pierre Nora szerint: „Az emlékezet maga az élet, melyet mindig élő csoportok hordoznak, ezért folyamatosan változik; ki van téve az emlékezés és a felejtés dialektikájának, ... bárki kényére-kezdve használhatja és manipulálhatja”.¹ Vagyis nem csak az egyén, de a közösségi emlékezet is csalhat, becsaphat bennünket és másokat is. Megdöbbentő azt megtapasztalni a saját bőrünkön, hogy egy közösségben elfelejtenek dolgokat, vagy teljesen másképpen emlékeznek rá, mint ahogyan vagy amikor az valójában megtörtént, attól függően, épp milyen korszak, időszak követte az adott kérdéshez kapcsolódó időt.

E fenti elméleti kifejtés testet öltésének voltam tanúja, amikor Nagyberég település két legrégebbi középületének építési idejét, körülményeit próbáltam a helyi lakosok tudására, emlékezetére alapozva feltárni. E két középület (a református parókia és az egykori református felekezeti elemi népiskola) építtetésének idejét mindegyik idős, 80-as éveiben járó helyi lakos a csehszlovák időszakra tette. „Így hallottuk, így tudjuk” – hangzott a kijelentés. Pedig mindegyik épületet a falu politikai közössége építtette még az Osztrák–Magyar Monarchia utolsó évtizedeiben. S ezt a téves emlékezeti időt vették át aztán a későbbi szovjet, most pedig az ukrán helytörténészek, turisztikai kiadványok szerzői is. Ezt a tévedést hivatott felszámolni kutatásom eredményeként az alábbi tanulmány.

Bevezetés. A község a korszakban

Az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés máig a magyar történetírás (egyben politikai gondolkodás) egyik széleskörűen vitatott kérdése maradt. Van, aki a Szent István-i államalapítás nagyságához mérte, s van aki, mint például Bibó István, „*hazugságnak és önccsalásnak*” nevezte, mivel „*a megegyező feleket nem a célok és tervek, hanem a félelmek és aggodalmak közössége hozta össze*”, amely aztán zsákutcába vezette az egész magyar fejlődést.² Ám akik nemcsak a nemzeti, de a nemzetközi történetírást is figyelemmel követik, azok jelenleg azt állítják: akkoriban ez reális kompromisszum volt, persze a maga fény- és árnyoldalaival egyetemben.³ Nyertese volt azonban

¹ NORA, Pierre: Emlékezet és történelem között – a helyek problematikája. In. uő. *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010. 14.o.

² BIBÓ István: Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem. In. uő.: *Válogatott tanulmányok. Második kötet 1945–1949*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986. 583. és 587.o.

³ ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 17.o.

ennek a fura államalakulatnak a magyar gazdaság, mivel a tisztán agrárjellegűt egyre inkább a mezőgazdasági termékek feldolgozása, illetve az élelmiszeripar erőteljesebbé válása határozta meg.

A térségben, ahol Nagyberég található (akkor északkeleti Felvidék, jelenleg Kárpátalja) viszont alig változott valami, mivel ipar szinte nem települt ide. Ám ennek ellenére, az átalakulásnak bizonyos jelei itt is fellelhetők voltak, bár a tradicionális agrárvilág szinte változatlan arcát mutatta erre felé.

A település politikai életét az 1871. évi XVIII. tc. foglalta keretbe, amit aztán részlegesen az 1886. évi XXII. tc-ben megfogalmazott új törvény reformált meg. Valójában Nagyberég ekkor olyan település volt, amely az 1871:XVIII. tc. 1.§ b pontja szerinti kategóriába tartozott, vagyis: „*nagy községek (mezővárosok és nagy faluk), melyek rendezett tanácscsal nem bírnak ugyan, de a törvény által rájuk ruházott teendőket saját erejükből teljesíteni képesek.*”⁴ E törvény további részei szerint: „*A község a törvény korlátai között önállóan intézi saját belügyeit... Közigazgatási ügyekben a községek felelősségi hatósága első fokban a törvényhatóság, második fokban a kormány.*”⁵ Ez utóbbiak szerint a községek lakosai maguk választották bírójukat, esküdteiket, adószedőiket, gazdájukat, árvagondnokukat és jegyzőjüket, vagyis elöljáróikat. Ezen elöljárók feladatait a szabályrendelet pontosan és részletesen felsorolta. Ebből következett, hogy az elöljárók voltak a községi vagyon kezelői is, ám a bírónak és a gazdának minden évben a szolgabíró jelenlétében kellett számot adnia, s a költségvetését is be kellett terjeszteni a megye törvényhatósága elé jóváhagyás végett.⁶ Érdekes és fontos momentum volt azonban, hogy a dualizmus idején a község belső ügyeibe minden nagykorú, 20. életévét betöltött állampolgár illetékes volt, aki tulajdonnal rendelkezett, legalább két éve fizetett föld- és házjövedelmi vagy személyes adót, vagyis a nők is. A község volt az egyetlen szint a dualizmus egész rendszerében, ahol a nők választójoggal rendelkeztek,⁷ s csak a bűnözőket zárták ki az aktív választójog gyakorlásából. A bíró mellett a jegyző

⁴ 1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről. Elérhető: <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5484> (2017-11-14)

⁵ Uo., 2–3. § szövegei

⁶ Az éves beszámolókat a megyei törvényhatóság előtt ejtették meg, amelyekről a mai napig fellelhető források találhatóak a KTÁL Beregszászi Részlegén elérhető *Beregvármegye Hivatalos Lapja* megfelelő számaiban.

⁷ KOZÁRI MÓNIA: *A dualista rendszer (1867–1918)*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2005. 208.o.

volt a második legfontosabb előjárósági tag, ám – előzővel ellentétben – ő nem kapott fizetést, állása a lakosságtól függött, bármikor elbocsáthatták.

1. táblázat. Nagybereg kereső lakosságának foglalkozás szerinti megoszlása az 1900. és 1910. évi népszámlálás adatai alapján

	1900-ban ⁸	1910-ben ⁹
<i>Lakosság összesen, ebből:</i>	1.977	2.133
<i>Kereső, ebből:</i>	1.037	1.047
<i>Mezőgazdaságban</i>	921	904
<i>Östermelő</i>	1	4
<i>Iparban</i>	54	60
<i>Kereskedelemben</i>	17	19
<i>Közlekedésben</i>	13	11
<i>Közszolgálatban</i>	16	19
<i>Véderő</i>	-	2
<i>Házi cseléd</i>	7	13
<i>Kisbirtokos (10 hold fölött)</i>	197	113
<i>Kisbirtokos napszámos (10 hold alatt)</i>	15	126
<i>Mezőgazdasági cseléd</i>	57	61
<i>Mezőgazdasági munkás</i>	289	262
<i>Egyéb</i>		

„A község az önkormányzat jogát képviselőtestülete által gyakorolta” – szól az 1871:XVIII. tc. 34. §-a. Az előjáróságot képviselőtestületnek nevezték és tagjait (a jegyző kivételével) kis és nagy községekben három

⁸ A MAGYAR KORONA ORSZÁGAINAK 1900. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁSA. Második rész. A népesség foglalkozása községenként. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1904. II. Részletes kimutatások. 1. A foglalkozási statisztika fontosabb adatai községenként. I. Magyarország. 434–435.o. Elérhető: https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1900_02/?pg=499&layout=s&query=nagybereg (2017-11-10)

⁹ A MAGYAR SZENT KORONA ORSZÁGAINAK 1910. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁSA. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1913. II. Részletes kimutatások. 1. A foglalkozási statisztika fontosabb adatai községenként. I. Magyarország. 430–431.o. Elérhető: https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1910_02/?pg=509&layout=s&query=nagybereg (2017-11-10)

évre választották.¹⁰ A községi képviselők számát a népesség száma szabályozta, t. i. minden 100 lélek után egy képviselőt választhattak. A választott és nem választott képviselők összes száma azonban kis községekben 10-nél kevesebb, 20-nál több, nagy községekben 20-nál kevesebb, 40-nél több nem lehetett.¹¹ A tárgyalt korszakban Nagyberég lakossága kétezer fő körül mozgott (pontos adatokat lásd 1. táblázatban), s a nagyközségi kategóriába tartozott, tehát képviselőtestülete 10 és 20 fő között lehetett.

A korabeli hivatalos népszámlálások adatai szerint Nagyberegen 1900 és 1914 között nem éltek sem nagy-, sem középbirtokosok, mivel a falu már a XV. századtól a munkácsi uradalom része volt, s „*azon községekhez tartozott, ahol úrbériség nem létezett*”.¹² Az említett összeírások szerint a faluban csak 2–50 kataszteri holddal rendelkező kisbirtokosok (inkább törpebirtokosok) éltek és gazdálkodtak. Tehát úgynevezett tehetős jötevője nem volt az egykori mezővárosnak. A kisbirtokosok mellett napszámosok (föld nélküli parasztok), mezőgazdasági munkások és cselédek éltek, illetve pár iparos, kereskedő és fuvaros család, és még ennél is kevesebb közszolga élt.

A közösségi építkezésekről

Ahogy a fent említett 1871: XVIII. tc. 2. §-ában le volt fektetve, „*a község a törvény korlátai között önállóan intézi saját belügyeit*”, de kötelességei közé tartozott a községi iskolákról és más rokon intézetekről történő gondoskodás.¹³ Nagyberegen nem községi, hanem református felekezeti iskola működött, amit annak alapításától kezdve 1842-ig teljes mértékben a helyi egyházközség tartott fenn. Jelen településnél a lakosság 98,03%-a magyar anyanyelvű volt és 1,78%-a rutén, valamint 0,19% német anyanyelvűt regisztráltak 1910-ben.¹⁴ A 2133 fő közül 1806 volt református felekezetű, ami a falu lakosságának 84,67%-át tette ki.¹⁵ Tehát amikor a felekezeti iskoláról beszélünk, akkor az valójában majdnem a teljes lakosságot lefedte.¹⁶ Viszont az iskolán kívül ide tartoztak még a közösség által használt épüle-

¹⁰ 1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről. 70. §. Elérhető: <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5484> (2017-11-14)

¹¹ 1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről. 37. §

¹² *Bereg* (vegyes tartalmú hetilap), 4. évfolyam, 18. szám, 1877. május 6. 70.o.

¹³ 1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről. 32. § f pontja szerint.

¹⁴ *Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941)*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1996. 172.o.

¹⁵ *Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880–1941)*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1996. 87. és 150. o.

¹⁶ A fent említett időben a 84,67% református mellett élt még 6,89% izraelita, 3,75% római- és 4,59% görögkatolikus. Lásd: uo. 150.o.

tek, mint például a községháza vagy a községet szolgálók lakásai, mint a paplak, a köz- és körjegyzői, illetve a tanítói lakások.

Azokban a falvakban, ahol volt tehetős földbirtokos (akiket a köznyelvben gyakran a falu gazdájának és/vagy jótevőjének neveztek), az ilyen építkezéseket az esetek zömében azok kezdeményezték vagy támogatták. Ahogyan már említve volt, ilyen tehetős és befolyásos ember Nagyberegen nem élt, mert a falu és földjei a Schönborn–Buchheim-uradalomhoz tartozott (kivéve a faluközösségre hagyott erdő- és legelőterületeket, erről lásd később). Vagyis a közösségi építkezéseket, ebben az esetben, valóban a település közössége kezdeményezte a faluközösség számára és javára, ami rendhagyó esemény volt abban az időben. Utóbbit támasztja alá a tévesen máshová elkönyvelt értékpapír-biztosíték is, amelyről ugyancsak alább lehet majd olvasni.

A református parókia

A legkorábbi említést az épületről az 1808–1809-es egyházlátogatási jegyzőkönyvben találunk ekképpen: „*A' Parochialis Telek, melyen a' Prédikátor lakik, a' rajta való alkotmányokkal és épületekkel együtt fekszik a' Tó felől való Házak Sorjában, a' végiben való Szilvás, és Széna termő helyével együtt, a' melly egészen a' Nagy Tóig nyúl, és minden esztendőben tilalmas. Szomszédja Napkeletről Idősb Kováts Ferenc, Nap nyugotról Bálint István.*”¹⁷ Ám a jegyzőkönyv nem említette az épület keletkezésének korát, azt egy 1912-ben írt lelkészi levélből saccolhattuk meg, amely szerint 1792-ben épülhetett fából, sártapasztással ellátva.

Az igencsak szerény paplak első nagyobb renoválása Ferge József lelkész idején lett kezdeményezve. Ferge 1865 márciusában költözött Nagyberegre fiatal feleségével az akkor már beteges, idős apósához, Bereczky Józsefhez, társlelkésznek. A szűkös lakáshoz ekkor új kamra és pince épült, valamint egy kápláni szobát toldottak hozzá, a cselédházból pedig vendégszobát alakítottak ki. Az addig nyitott konyhát zárttá, meleggét tették, új csúrt és istállót húztak a portán, és a beomlott régi helyett egy új kutat is ásattak.¹⁸

¹⁷ „*Mellyet még az régi atyáink is birtanak*”. *Bereg, Ugocsa és Közép-Szolnok református egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1808/1809.* Szerk.: Szabadi István. Debrecen, Kollégiumi Levéltár, 2001. 118.o.

¹⁸ Mindezt Ferge József önéletrajzából tudhatjuk meg. Az önéletrajzot 1891. június 11-én diktálta tollba káplánjának. Lásd: *Necrolog. Ferge József (1830–1891.) Protestáns egyházi és iskolai lapok – 34. évfolyam 38. szám, 1891. szeptember 20.* 976–977.o. Elérhető: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/ProtestansIskolaiLap_1891/?query=ferge&pg=495&layout=s (2018-01-11)

1. kép. A református parókia épülete kolhozirodaként

(fotó: Szamborovszky József)

Ide költözött be a paplak építése után pont száz évvel később, 1892-ben Vígvári Mihály, akit az 1891. június 19-én, 61 éves korában elhunyt előző lelkész, Ferge József után választott meg a gyülekezet a faluban. Vígvári volt az, aki a helyi presbitériummal sokat pörölve, végül is 1903. év végére dűlőre jutott velük, hogy ideje átépíteni a több mint százéves, igencsak romos lelkészi lakást. Az egyházközség immár nem ellenezte a paplak átépítését, de szűkös anyagi lehetőségeire hivatkozva csak 900 koronát tudott felajánlani. De a polgári község képviselőtestülete 1904 elején úgy határozott, hogy segély formában 12 ezer koronával támogatja az új lelkészlak építését. Így 1904 áprilisában Vígvári Mihály a Beregi Egyházmegye közgyűlése előtt bemutathatta a leendő lelkészlak tervrajzát és költségvetési tervét.¹⁹ Miután a költségvetési tervezetet az egyházmegyei építészeti bizottság jóváhagyta, még azon év szeptemberében életbe is lépett.²⁰

¹⁹ *A Beregi ev. ref. egyházmegye 1904. évi április hó 7-ik napján Beregszászban tartott köz- és bírósági gyűlésének jegyzőkönyve.* Beregszász, „Haladás” Könyvnyomda, 1904. 21.o. KRE Levéltára és Múzeuma.

²⁰ *A Beregi ev. ref. egyházmegye 1904. évi szeptember hó 8-ik napján Beregszászban tartott köz- és bírósági gyűlésének jegyzőkönyve.* Beregszász, „Haladás” Könyvnyomda, 1904. 6.o. KRE Levéltára és Múzeuma.

1905 februárjában aztán versenytárgyalást írtak ki lelkészi lakás építésére, amelyre összesen 12 838 koronát irányoztak elő.²¹ A versenytárgyalást Sütő Sándor és Viktor József nagyszalontai vállalkozók nyerték el a kitűzött összegtől 99 korona 10 fillérrel alacsonyabb ajánlatukkal.²² Az építkezést 1905 tavaszán el is kezdték, és a nyár folyamán nagyon jó tempóban haladtak. Augusztus végére az új épület már tető alatt volt, ám akkor derült ki, hogy „*a polgári község a lelkészi lakás építéséhez felajánlott 12000 koronáért a munka folyamán az egyház javára nem folyósíthatta*”.²³ Ekkor Vígváry Mihály lelkész és Kovács Gábor gondnok a nagybereg-i egyházközség nevében, a presbitérium és az egyházközségi közgyűlés határozata alapján, a lelkészi lakás építési költségeinek fedezetére a beregszászi hitelintézetnél, félévi váltó lejáratra, 12 ezer korona kölcsönt volt kénytelen felvenni. Az építkezési vállalkozók a *közjáték* után igen gyorsan befejezték a paplakot. Miután a belső és külső vakoláson is túl voltak, s elkészült a végelszámolás, akkor derült ki, hogy az eredetileg kialakított pénzkeretet több mint ötezerrel túllépték. Az impozáns parókiát látva a községi képviselőtestület végül a felmerült költségtöbbletet is megszavazta, majd miután a vármegyei közgyűlés is jóváhagyta azt, ki is fizette az 5583 korona 90 fillért.²⁴ A hatszobás új lelkészlakást 1905 szeptemberében avatták fel.²⁵

²¹ Versenytárgyalás és szállítás rovat. Lelkészlakás-építés. *Budapesti Hírlap*, 25. évfolyam, 46. szám. 1905. február 15. 17.o. Elérhető: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/BudapestiHirlap_1905_02/?query=nagybereg-i&pg=296&layout=s (2017-04-22)

²² Versenytárgyalás és szállítás rovat. Árlejtési eredmények. *Budapesti Hírlap*, 25. évfolyam, 57. szám. 1905. február 26. 21.o. Elérhető: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/BudapestiHirlap_1905_02/?query=nagybereg-i&pg=564&layout=s (2017-04-22)

²³ *A Beregi ev. ref. egyházmegye 1905. évi szeptember hó 5-én Beregszászban tartott köz- és bírósági gyűlésének jegyzőkönyve*. Beregszász, „Haladás” Könyvnyomda, 1905. 6.o. KRE Levéltára és Múzeuma.

²⁴ Nagybereg község határozata az ottani ev. ref. paplak építésénél felmerült 5583 koronás 90 fillér költségtöbblet kifizetésének megajánlása tárgyában. Tárgyaltatott Beregvármegye tavaszi rendes közgyűlésén 17 452/905. szám alatt. *Beregvármegye Hivatalos Lapja*, IV. évf. 15. szám, 96.o. 1906. március 29.

²⁵ Ezt az információt egy fennmaradt alkalmi versből tudtuk meg. Az alkalmi vers „*A nagybereg-i paplak felszentelési ünnepélyére. 1905. szept.*” címet viseli és vélhetően Szarka Tamás nagymuzsalyi református lelkész költeménye, aki történetesen Vígvári Mihály feleségének testvére volt. A vers Vígvári Mihály hagyatékában található, amelyet a leszármazottak bocsátottak rendelkezésemre, s amit ezúton is köszönök nekik.

A református elemi népiskola

A régi épület

Sokáig nem tudtuk megállapítani, hogy hol lehetett annak az első iskolának az épülete, amelyben már 1595-től elindult az oktatás Nagyberegen, míg végül a debreceni egyházi levéltárból előkerült egy 1940-ben született vázlatos beszámoló, amelyben egy említésre leltünk az építményről. Eszerint az első iskolaépület fából készült és náddal volt fedve. Az 1808–1809-es egyházlátogatási jegyzőkönyvben a tanítói telek leírásában már pontosabb utalás található az épület elhelyezkedéséről, holott magáról az iskoláról nem esik szó benne. Eszerint: „*A' rector számára való Telek, a' Templommal együtt egy Funduson [...] fekszik, de a' Templomtól külön van rekesztve. Szomszédja mind az Oskola Udvarnak, mind a' Templomnak, minden felől az uttza.*”²⁶ Ez a fából készült, nádfedeles épület egészen az 1842-ig állt használat alatt. Ekkor a templomkert északi oldalán, a lelkészlakkal szemben, két tanteremből és két tanítói lakásból álló hosszú, alacsony épületet húzatott fel az egyházközösség.²⁷

Amikor ez az 1868. évi XXXVIII. tc. 27. §-a által előírtaknak – „*Az ujonnan építendő iskolaépületek egészséges helyen épültek, szárazak s a gyermekek létszámához mérten (egy teremre 60 gyermeket, s minden gyermekre legalább is 8–12 négyszögöl lábnyi helyet számítva) elegendő számú tágas, világos és könnyen szellőztethető tantermekkel legyenek ellátva*”²⁸ – már nem felelt meg, akkor azt átalakították. Így a templom melletti telken a fiúk számára maradt egy tanterem és hozzá egy tanítói lakás, a lányok tanítására pedig a község adott egy, az akkori viszonyokat véve alapul, jó állapotban és jó megvilágítással rendelkező, nagyobb méretű tantermet, illetve hozzá még egy tanítói lakást is. Utóbbiak az akkori községháza (jelenleg művelődési ház és óvoda) épületével szemben voltak.²⁹

Az első (fiú) iskola épületének állaga azonban 19. század végére nagyon leromlott, és a dinamikusan gyarapodó lakosú településen már nem lehetett az iskoláskorú gyermekeket nem csak nemek szerinti osztásban, de az előírt 60 fős osztálytermi bontásban tanítani. Az 1890-es évtizedben 260–270

²⁶ „*Mellyet még az régi atyáink is birtanak*” ... 118.o.

²⁷ *A Nagyberegi Református Egyházközség történetére és mai helyzetére vonatkozó adatok*, TtREL, I.8. c4 doboz. 2.o.

²⁸ *1868. évi XXXVIII. Törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában*. Elérhető: <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5360> (2017-08-21)

²⁹ *A Nagyberegi Református Egyházközség történetére...* 2. o.

volt az iskolakötelesek száma, a beiskolázottaké pedig 120–120 egy-egy tanítóra.³⁰ Amikor 1892-ben Vígvári Mihály, az új lelkész felvetette, hogy esetleg új iskolát kellene építeni, az akkori nagyberegiek így fogalmaztak: „*Be kellene 10 esztendőre minden iskolát zárni, hogy belőlük nadrágos ember ki ne kerüljön.*”³¹ Talán a falu hangadóinak ezen véleményét tükrözte a presbitérium és az egyházközség közgyűlése által 1900 nyarán elfogadott határozat, amely szerint az eddig általuk fenntartott két iskolát állami kezelésbe akarták adni. E döntésükről (a nagybereg-i lelkészi hivatalon keresztül) a Beregi egyházmegye vezetőségét is tájékoztatták és egyben kérték, hogy engedélyezzék az intézmény átadását. A beadványban leírták, miszerint a községi vezetés nem akarja támogatni a felekezeti iskolát, de amennyiben az állami fenntartású lesz, annak hajlandóak anyagi segélyezést nyújtani. Az egyházmegyei közgyűlés, ahogyan fogalmaztak anno: „... *a kényszer helyzet okából kedvetlen érzéssel bár, elfogadja a n.-bereg-i egyháznak iskolája államosítására vonatkozó előterjesztését.*”³² Ám mivel semmilyen szerződést vagy az egyházközség vagyoni állapotát igazoló iratot nem nyújtottak be az egyházmegyéhez, a kérdést az egyházkerület közgyűlése elé utalták. Vígvári pedig nem tehetett mást, minthogy a nagybereg-i egyházközség nevében, még szeptember hó folyamán, immár a Tiszántúli Evangelizált Református Egyházkerült Közgyűléséhez fordult, hogy engedélyezzék az iskola államnak történő átadását. Ezt azonban az egyházkerületi közgyűlés 1900. november 16-án elutasította „*az egyház kedvező anyagi helyzetére való tekintettel*”. A jelenlévő Uray Imre közgyűlési tag,³³ egyben a Beregi Egyházmegye (ahová Nagyberég is tartozott) gondnoka szerint az egyházi iskolák államosítását vagy a tanítók sürgették, mert menekülni szerettek volna az egyházmegye fennhatósága alól, vagy pedig maguk a lelkészek, akik az államosítással, így a hitoktatói cím

³⁰ Vígvári Mihály nagybereg-i lelkész levele Nagyméltóságú Lukács László miniszterelnök és belügyminiszter úr Őkegyelmességének. Nagy Berég 1912. május 28^{án}. 2.o. A levél Vígvári Mihály hagyatékából való, amelyet a leszármazottak bocsátottak rendelkezésemre.

³¹ Uo., 1.o.

³² *A Beregi ev. ref. egyházmegye 1900. évi szept. hó 27–28-ik napján Beregszászban tartott köz- és bírósági gyűlésének jegyzőkönyve.* Beregszász, „Haladás” Könyvnyomda, 1900. 19.o. KRE Levéltára és Múzeuma.

³³ Uray Imre 1887–1897, majd 1901–1908 között Bereg vármegye országgyűlési képviselője volt a tiszaháti választókerületből, mindvégig ellenzéki színekben. Lásd: CIEGER András: A Bereg megyei politikai elit a dualizmus időszakában. In *Szabolcs-Szatmár-Beregi levéltári évkönyv, XII.* Szerk.: Nagy Ferenc. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza, 1997. 277–278.o.

és fizetés elnyerésével saját anyagi céljaikat tartották csak szem előtt.³⁴ Az egyházmegyei gondnok vádját többen azonnal a nagybereg-i lelkészre érthették, mert Vígváry ezt cáfolandó, 1901 áprilisában, a Beregi Egyházmegye közgyűlése elé benyújtotta a felekezeti iskola fenntartása és fejlesztése érdekében, nagybereg-i lelkészkedése ideje alatt kifejtett tevékenységének okmányait, hogy igazolja a vád hamisságát.³⁵ Az egyházmegyei közgyűlés a vád alól 86. szám alatti határozatában felmentette. Vagyis Nagyberg esetében a felekezeti iskolát a községi elöljáróság, s mint később kiderült, elsősorban maga a bíró tartotta feleslegesnek, illetve az arra költendő bármilyen összeget pénzkidobásnak.

Mivel az egyházkerület nem adta beleegyezését a felekezeti iskola államnak történő átadására, ezért a község képviselőtestülete végül 1904 februárjában olyan határozatot fogadott el, mely szerint átépítteti a két iskolát (ti. a fiú- és leányiskolát), s az előbbit a fennálló helyére, a leányiskola épületét pedig a Fagyas-féle telekre. E határozat ellen Szendrey Lajos beregi körjegyző a Beregvármegyei Törvényhatósági Bizottságához fellebbezést nyújtott be. A fellebbezés eredményes volt, mivel a bizottság 1904. decemberi rendkívüli közgyűlésének határozatában „*az építendő iskola helyéül a község tulajdonát képező térséget, az u.n. „Kossuth” tért jelöli ki*”.³⁶ Az indoklásból egyértelműen kitűnik, hogy a vármegye szerte volna, ha az iskola elkerül az egyház tulajdonából és fenntartásából, s ha már nem kerül át állami tulajdonba, akkor legalább községi jelleget kapjon, mert ekképpen szövegezte meg levelében: „*A fiú iskola az ev. ref. egyház tulajdonát képezi, az ev. ref. egyház pedig szóban lévő telken úgy engedné meg az építkezést, ha az épületet az egyház tulajdonába engednék át. – Úgy gazdasági, mint kulturális szempontból előnyösebb, ha az összes iskola egy tömbben építtetik fel.*”³⁷

³⁴ Tiszántúli Ev. Ref. Egyházkerült Közgyűlése. *Budapesti Hírlap*, 20. évfolyam, 315. szám. 1900. november 16. 11.o. Elérhető: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/BudapestiHirnap_1900_11/?query=nagybereg&pg=338&layout=s (2017-04-22)

³⁵ *A Beregi ev. ref. egyházmegye 1901. évi április hó 10–11-ik napján Beregszászban tartott köz- és bírósági gyűlésének jegyzőkönyve*. Beregszász, „Haladás” Könyvnyomda, 1901. 44.o. KRE Levéltára és Múzeuma.

³⁶ *Kivonat Beregvármegye törvényhatósági bizottságának Beregszászban 1904 évi december hó **-én tartott rendkívüli közgyűlésében felvett jegyzőkönyvből*. A forrást közli: BALLA 1999, 53. o.

³⁷ Uo.

Az új iskolaépületről

Az iskolaépítés ügye akkor gyorsult fel, amikor 1905. év január hónapjában Kovács István³⁸ bírót a községi elöljáróságon Kopor Károly váltotta fel. Az új bíró és községi elöljáróság (képviselőtestület) elhatározta, hogy segítséget nyújt a felekezeti iskolának. A segítség pedig igencsak sok mindent foglalt magába, mert két új tanítói állást, a hozzá tartozó alapfizetéssel és nyugdíjjáradékokkal, lakásokkal egyetemben, *állandó hozzájárulás formájában*, felajánlotta az egyházközségnek. A református felekezeti iskola megfelelő elhelyezése céljából pedig új épület felhúzását vállalták.³⁹ A községi elöljáróság 1905 végén beadvánnyal fordult a Beregvármegyei Királyi Tanfelügyelőséghez az új református iskola építése ügyében. Utóbbiról a tanfelügyelőség előterjesztéséből szerezhetünk tudomást, amelyet 1906 áprilisában a vármegyei Törvényhatósági Bizottság közgyűléséhez nyújtott be.⁴⁰ Ez elégtételt jelenthetett az akkori lelkésznek, Vígvári Mihálynak is, aki a Magyar Királyi Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium által kezdeményezett, s 1900-ban megszervezett gazdasági ismétlőiskola ügyében sok meddő vitát folytatott a falu előző bírójával és a község elöljáróságával egyaránt.⁴¹ Következő hónapban, vagyis 1906 májusában a községi képviselőtestület versenytárgyalást hirdetett iskola és óvoda építésére 60 729 korona megjelöléssel.⁴²

Az előző faluvezetés nem akarta az új iskolát a Törvényhatósági Bizottság által kijelölt, ún. „*Kossuth*” térre építeni, mert azt piactérnek használták. A Kopor Károly bíró által irányított képviselőtestület azonban a tanfelügyelőségi előterjesztés után két hónappal, Bába Albert nagybereg-i lakostól megvásárolta a piactérrel szembeni telket, amelyet *községi iskola-telek* címen jegyeztettek be.⁴³ 1907-ben a versenytárgyalási hirdetmény pedig már „*állami elemi iskola építési munkáinak*” elvégzésére lett meghir-

³⁸ *Bereg vármegye Hivatalos Lapja. II. évf. 2. szám*, Beregszász, 1904. január 7. 17.o.

³⁹ *A Nagybereg-i Református Egyházközség történetére...* 3. o.

⁴⁰ Vármegyei szabályrendeletek és közérdekű határozatok. Meghívó. *Beregvármegye Hivatalos Lapja. IV. évf. 15. szám*, Beregszász, 1906. március 29. 91.o.

⁴¹ A gazdasági ismétlőiskoláról bővebben lásd SZAMBOROVSKYNÉ NAGY Ibolya: „Hogy a község és környékének gazdasági kultúrája emeltessék” A nagybereg-i gazdasági ismétlőiskola vázlatos élettörténete. *Honismeret, XLIV. évf. 1. szám*, 2016. február, pp. 10–15.

⁴² Vállalkozók rovata. Iskola- és óvoda építésére. *Pesti Napló*, 57. évfolyam, 120. szám. 1906. május 03.

⁴³ A Beregvármegyei Törvényhatósági Bizottság rendkívüli közgyűlésének tárgysora. *Bereg vármegye Hivatalos Lapja. IV. évf. 23. szám*, Beregszász, 1906. május 17. 176.o.

detve a Magyar Királyi Államépítészeti Hivatal által.⁴⁴ Ennek valószínűleg az volt az oka, hogy ekkortájt csak az egyház építtetett felekezeti iskolát, mert a községek csak állami fenntartású iskola építéséhez voltak hajlandók hozzájárulni. Ez utóbbi helyzet közkeletűségét támasztotta alá a fent már ismertetett eset, amikor a Kovács István vezette községi képviselőtestület 1900-as határozatával a felekezeti iskola államnak történő átadására ösztönözte az egyházközséget. Ez a köztudatban mélyen beívódott helyzet ahhoz vezetett, hogy a Méhes Samu vállalkozó által a pályázathoz befizetett 3600 korona értékpapír-biztosítékot a vármegyei adóhatósági tisztviselő automatikusan a Vallás és Közoktatási Minisztérium letétnaplójába vételezte be. A hivatali szervek, azon belül a pénzügyekkel foglalkozók akkor is nehezen adták vissza még a tévesen elkönyvelt tételeket is, amelyet bizonyít, hogy a vármegyei tanfelügyelőség még 1911-ben is ennek a téves tételnek a kiigazítása ügyében levelezett az adóhatósággal. És ebben a levelezésben fogalmazott önmagáról a nagybereg elöljáróság, hogy „*Nagybereg politikai község az ottani református iskola számára 1908-ban iskolaépületet emelt. Miután az iskolát a község mint erkölcsi testület, saját költségén építtette, így a vállalkozók biztosítékát tévesen sorolták a közoktatási minisztérium alapjához.*”⁴⁵

Nem tudjuk, hogy pontosan hányan jelentkeztek a versenytárgyalási hirdetésre, de azt igen, hogy a vármegyei központ szerepét betöltő Beregszász városának két legnagyobb építkezési vállalkozója – Tvaroska Mihály⁴⁶ és Méhes Samu – is beadta saját pályázatát. 1907 szeptemberében azonban Tvaroska visszalépett a versenytárgyalástól, így végül Méhes Samu⁴⁷ és társa irányításával épült fel az új iskola 1908 nyarának végére.⁴⁸ Az eredetileg

⁴⁴ Versenytárgyalási hirdetmény. *Bereg vármegye Hivatalos Lapja*. V. évf. 53. szám, Beregszász, 1907. december 5. 480–482.o.

⁴⁵ *Felterjesztés. Nagybereg Református iskola építkezéséről Beregvármegyei kir. Tanfelügyelőnek*. Érkezett 1911. június 22. A forrást közli: BALLA 1999, 53. o.

⁴⁶ Tvaroska Mihály beregszászi építkezési vállalkozó az apja volt a később Tamás Mihály néven, a két világháború közötti csehszlovákiai magyar irodalom vezéregyéniségévé vált, Beregszászban született írónak, akinek az eredeti családneve *Tvaroska*, s történetesen ő is építésmérnök lett. Lásd: LACZA Tihamér: Tamás Mihály. In *A (cseh)szlovákiai magyarok lexikona Csehszlovákia megalakulásától napjainkig, Személyiségek*. Elérhető: <http://adatbank.sk/lexikon/tamas-mihaly-tvaroska/> (2017-08-18)

⁴⁷ Méhes Samu végzettsége szerint építésmérnök volt, építkezési vállalkozást üzemeltetett Beregszászban, 1910-ben pedig a város hivatalos építésmérnöke lett.

⁴⁸ *Felterjesztés. Nagybereg Református iskola építkezéséről Beregvármegyei kir. Tanfelü-*

építkezésre szánt összeg azonban nem bizonyult elegendőnek, így a község pótlólagos összeggel járult hozzá az iskolaépület befejezéséhez,⁴⁹ amelyre végül 95 ezer koronát költöttek, beleértve a berendezést is. 1908 júliusában a falu előljárósága az épület bebútorozására írt ki zárt versenytárgyalást,⁵⁰ amelyet végül Prágner Károly és Frisch Samu beregszászi asztalos mesterek nyertek el 3384 korona javaslattal.⁵¹ Szeptember végére sikerült az épület belső festését nyílt versenytárgyalással rendezni,⁵² s a négy szoba, folyosó és hat tanteremben az elemi iskola és a községi óvoda kapott helyett, illetve egy tanítói és egy óvónői lakást is kialakítottak.⁵³ Előzőekben nem volt szó róla, de egy igazgatói lakást is hozzátoldottak még az iskola egyik szárnyához.⁵⁴

Az elkészült iskolaépületet, ünnepélyes keretek között, végül is „1908. november 15-én adta át a község az egyháznak örökös használati joggal /a míg t.i. iskolai célokra használtatik/ a polgári és egyházi községek vagyonfelügyeleti és fő-hatóságai képviselőinek jelenlétében azt a díszes, – az egyházmegyében párját ritkító – 6 tanteremből, egy tanítói lakásból, tágas folyosóból és több kisebb helyiségből /tanácskozási szoba, iskolaszolgai lakás, stb./ álló épületet...”⁵⁵ Vagyis, az iskolát a falu politikai közössége építtette saját pénzén és községi tulajdonban lévő telken, és azt nem adta át az egyházközség tulajdonába, csak örökös használatra. Így egy fura felemás állapot alakult ki, mert az iskola községi tulajdonú lett, annak fenntartásához is nagyobb mértékben járult hozzá a község, mint az egyház, de jellegét tekintve református felekezeti iskolaként működött.

gyelőnek. Érkezett 1911. június 22. A forrást közli: BALLA 1999, 53. o.

⁴⁹ Nagyberég község iskolaépítésre vonatkozó pótköltségvetése. Jóváhagyatott Beregvármegye tavaszi rendes közgyűlésén 6447/906. szám alatt. *Bereg (Társadalmi és megyei érdekeltségű heti lap)*, XXXII. évf. 1906. május 20.

⁵⁰ Versenytárgyalási hirdetmény 609/1908. *Bereg (Társadalmi és megyei érdekeltségű heti lap)*, XXXIV évf. 30. szám. 1908. július 26.

⁵¹ Nagyberég község képviselőtestületének 1908. évi augusztus hó 6-ikán kelt 74.609/908. szám alatti határozata. Közli: BALLA 1999, 57. o.

⁵² Hirdetmény 1115/1908. *Bereg (Társadalmi és megyei érdekeltségű heti lap)*, XXXIV. évf. 37. szám. 1908. szeptember 13.

⁵³ Versenytárgyalási hirdetmény. *Beregvármegye Hivatalos Lapja*. VI. évf. 31. szám, Beregszász, 1908. július 30. 320.o.

⁵⁴ Versenytárgyalási hirdetmény. *Beregvármegye Hivatalos Lapja*. V. évf. 38. szám, Beregszász, 1907. szeptember 17. 379.o.

⁵⁵ *A Nagyberégi Református Egyházközség történetére...* 3. o.

Az 1908/1909-es tanévben vezetett egyik mulasztási napló belső borítóján akadtam a kézzel írott feljegyzésre, miszerint „Az új iskolába átjöttünk 1909. január 16-án. A téli Canonica visitatio volt 1909. január 25-én.”⁵⁶

2. kép. A református elemi népiskola épülete 2000-ben
(előtérben a bizonyos Kossuth vagy piactérrel)

(fotó: Szamborovszky József)

Ki vagy mi állt az építkezések mögött?

A fentiekben két olyan közösségi épület nagyszabású építéséről/építtetéséről volt szó, amely a korabeli mértékek szerint igencsak költséges dolognak számított. Mindezek után joggal merül fel a kérdés, honnan volt a községnek ennyi pénze, mert hogy mindkét egyházi jellegű épületet nem az egyházközség, hanem majdnem teljes mértékben a település politikai közössége finanszírozta.

Arról már egy ideje tudunk, hogy I. Rákóczi Ferenc és Lorántffy Zsuzsanna, Nagyberég egykori földesurai hatalmas erdő- és legelőállomány birtoklási jogát hagyták kétségkívül református jobbágyaikra, s amelyet az 1703–11-es szabadságharc után sem vettek vissza a falutól. Ahogyan azt fent részlegesen már érintettük, az iskola fenntartását 1842-ig teljes egészében a helyi egyház-

⁵⁶ A Nagy-beregi gazdasági ismétlőiskola I. osztályának mulasztási naplója az 1908/1909-es tanévben. KTÁL 430. fond, 1. opisz, 5. ü.i.

község fizette, s csak azután járult hozzá a mezőváros politikai közössége az felekezeti iskola fenntartásához ebből a fent említett jelentős jövedelemből.

1905-ben Nagybereg község mint erdőbirtokos 2967,5 kataszteri hold első kategóriába tartozó erdővel rendelkezett, aminek csak az éves erdőőrzési járuléka meghaladta a 2434 koronát.⁵⁷ Az egész vármegyében ez a település rendelkezett a legnagyobb első osztályú besorolás alá eső erdővel.⁵⁸ És ez csak az erdőbirtokot jelentette, mert a község majdnem ekkora méretű legelőbirtokkal is bírt.

Miután 1900-ban a Kovács István vezette falusi előljáróság felvetette a felekezeti iskola államnak történő átadását, amit aztán az egyházkerület elutasított, a képviselőtestület felemás megoldást akart ráerőltetni az egyházközségekre. Ám 1904 végén vagy közvetlenül 1905 első hónapjában vezetőváltás történt a község élén, ahogyan azt fent már olvashatták. És ekkor gyökeres fordulat állt be a *község mint politikai testület* és az egyházközség kapcsolatában: (ahogy azt fent már részletesen kifejtettük), a falu vezetése első nekifutásra elvállalta egy új paplak építésének tetemes költségeit, majd egy év múlva az új iskola felépítésének teljes költségét, az iskolafenntartás zömét, illetve 1907-től két új tanítói állás létrehozását is, a hozzá tartozó alapfizetéssel és nyugdíjjárulékokkal, lakásokkal egyetemben, *állandó hozzájárulás formájában*. Magától adódik a kérdés: mi változott a faluban a községi bíró személyét kivéve? A válasz pedig egyszerűnek tűnik: minden, mert a bíró mellé valószínűleg új összetételű képviselőtestület került, akik inkább képviselték a falu lakosainak érdekeit, mint a tehetősebb rétegnek a szegényekkel szembeni elzárkózó politikáját. Így történhetett meg, hogy a község vezetése mint politikai testület járt el a polgárait jelentős mértékben érintő két ügyben: történetesen a szégyenletes állapotban leledző lelkészlak átépítésében és egy új, a modern elvárásoknak teljes mértékben megfelelő iskola- és óvodaépület felhúzásában.

Összegzésképpen elmondható, hogy e mikrotörténeti nagyításból az tűnik elénk, hogy a még ily nagy horderejű dolgoknál is, mint az intézményépítés, az egyes ember hozzáállása milyen nagymértékben határozta meg annak lefolyását. S mivel akkoriban az előljárók voltak a községi vagyon kezelői, ezért az egyén beállítottsága, döntése, tekintélye alapvetően befolyásolta a több ezres közösség mindennapjait is.

⁵⁷ Beregvármegye erd. biz. Elnökétől az 1905. évre eső erdőőrzési járulék kivetése 2769/1905. e.b. szám alatt. *Beregvármegye Hivatalos Lapja*. III. évf. 39. szám, 294. o. Beregszász, 1907. szeptember 21.

⁵⁸ Uo., 301.o.

3. kép. A református parókia épülete ma

(fotó: Szamborovszky József)

**4. kép. A református elemi népiskola épülete 2016-ban,
mint a Nagyberegi Református Líceum tanulmányi épülete**

(fotó: Szamborovszky József)

Az 1905-ben épített tágas paplak jelenleg is a helyi lelkész lakásául szolgál, s egyben itt található a konfirmandus-oktatásra és egyéb gyermek-foglalkozásra is használt gyülekezeti terem is.

A saját korában párját ritkító volt a református felekezeti iskola épülete is, amire aztán joggal volt büszke – a presbitériummal az élen – az egész egyházközösség. Nem véletlenül, hisz egyházi tulajdonban hasonló méretű és adottságú épület akkor a vármegyében nem volt. Amikor pedig 1944-után a szovjet állam elvette az épületet, akkor is iskolát működtetett benne, s a később kialakított Beregszászi járásban is ez volt az egyik legimpozánsabb hétosztályos iskolaépület.

Jelenleg az épületben református líceumot működtet a Kárpátaljai Református Egyház, s az most már nem községi, hanem egyházi tulajdont képez.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Publikálatlan források

Kárpátaljai Területi Állami Levéltár Ungvár (KTÁL/ДАЗО) 430. fond, 1. opisz, 5. ü.i. *A Nagy-beregi gazdasági ismétlőiskola I. osztályának mulasztási naplója az 1908/1909-es tanévben.*

Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára Debrecen (TtREL)

- *A Nagyberegi Református Egyházközösség történetére és mai helyzetére vonatkozó adatok*, I.8. c4 doboz.

Vígvári Mihály hagyatékából

- *Vígvári Mihály nagyberegi lelkész levele Nagyméltóságú Lukács László miniszterelnök és belügyminiszter úr Ókegyelmességének. Nagy Bereg 1912. május 28^{án}.*
- *„A nagyberegi paplak felszentelési ünnepélyére. 1905. szept.”* Alkalmi vers, Szarka Tamás nagymuzsalyi református lelkész költeménye

Publikált források

„Mellyet még az régi atyáink is birtanak”. Bereg, Ugocea és Közép-Szolnok református egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1808/1809. Szerk.: Szabadi István. Debrecen, Kollégiumi Levéltár, 2001.

1868. évi XXXVIII. Törvénycikk a népiskolai közoktatás tárgyában. Elérhető: <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5360> (2017-08-21)

1871. évi XVIII. törvénycikk a községek rendezéséről. Elérhető: <https://1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5484> (2017-11-14)

A Beregi ev. ref. egyházmegye 1900. évi szept. hó 27–28-ik napján Beregszászban tartott köz- és birósági gyűlésének jegyzőkönyve. Beregszász, „Haladás” Könyvnyomda, 1900. KRE Levéltára és Múzeuma.

- A Beregi ev. ref. egyházmegye 1901. évi április hó 10–11-ik napján Beregszászban tartott köz- és bírósági gyűlésének jegyzőkönyve.* Beregszász, „Haladás” Könyvnyomda, 1901. KRE Levéltára és Múzeuma.
- A Beregi ev. ref. egyházmegye 1904. évi április hó 7-ik napján Beregszászban tartott köz- és bírósági gyűlésének jegyzőkönyve.* Beregszász, „Haladás” Könyvnyomda, 1904. KRE Levéltára és Múzeuma.
- A Beregi ev. ref. egyházmegye 1904. évi szeptember hó 8-ik napján Beregszászban tartott köz- és bírósági gyűlésének jegyzőkönyve.* Beregszász, „Haladás” Könyvnyomda, 1904. KRE Levéltára és Múzeuma.
- A Beregi ev. ref. egyházmegye 1905. évi szeptember hó 5-én Beregszászban tartott köz- és bírósági gyűlésének jegyzőkönyve.* Beregszász, „Haladás” Könyvnyomda, 1905. KRE Levéltára és Múzeuma.
- A Beregvármegyei Törvényhatósági Bizottság rendkívüli közgyűlésének tárgysora. *Beregvármegye Hivatalos Lapja. IV. évf. 23. szám*, Beregszász, 1906. május 17.
- A MAGYAR KORONA ORSZÁGAINAK 1900. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁSA. Második rész. A népesség foglalkozása községenként. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1904. II. Részletes kimutatások. 1. A foglalkozási statisztika fontosabb adatai községenként. I. Magyarország. Elérhető: https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1900_02/?pg=499&layout=s&query=nagybereg (2017-11-10)
- A MAGYAR SZENT KORONA ORSZÁGAINAK 1910. ÉVI NÉPSZÁMLÁLÁSA. Második rész. A népesség foglalkozása és a nagyipari vállalatok községenként. Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1913. II. Részletes kimutatások. 1. A foglalkozási statisztika fontosabb adatai községenként. I. Magyarország. Elérhető: https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1910_02/?pg=509&layout=s&query=nagybereg (2017-11-10)
- Beregvármegye erd. biz. Elnökétől az 1905. évre eső erdőőrzési járulék kivetése 2769/1905. e.b. szám alatt. *Beregvármegye Hivatalos Lapja. V. évf. 39. szám*, Beregszász, 1907. szeptember 21.
- Felterjesztés. Nagyberegi Református iskola építkezéséről Beregvármegyei kir. Tanfelügyelőnek.* Érkezett 1911. június 22. A forrást közli: BALLA 1999.
- Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941).* Központi Statisztikai Hivatal Budapest, 1996.
- Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880–1941).* Központi Statisztikai Hivatal Budapest, 1996. 87. és
- Kivonat Beregvármegye törvényhatósági bizottságának Beregszászban 1904 évi december hó *-én tartott rendkívüli közgyűlésében felvett jegyzőkönyvéből.* A forrást közli: BALLA 1999.
- Nagybereg község határozata az ottani ev. ref. paplak építésénél felmerült 5583 kor. 90 fillér költségtöbblet kifizetésének megajánlása tárgyában. Tárgyalatott Beregvármegye tavaszi rendes közgyűlésén 17 452/905. szám alatt. *Beregvármegye Hivatalos Lapja, IV. évf. 15. szám*, 1906. március 29.

Nagybereg község iskolaépítésre vonatkozó pótköltségvetése. Jóváhagyott Beregvármegye tavaszi rendes közgyűlésén 6447/906. szám alatt. *Bereg (Társadalmi és megyei érdekeltségű heti lap)*, XXXII. évf. 1906. május 20. *Nagybereg község képviselőtestületének 1908. évi augusztus hó 6-ikán kelt 74.609/908. szám alatti határozata*. Közli: BALLA 1999.

Korabeli sajtóforrások

- Bereg* (vegyes tartalmú hetilap), 4. évfolyam, 18. szám, 1877. május 6.
- Bereg vármegye Hivatalos Lapja*. II. évf. 2. szám, Beregszász, 1904. január 7.
- Hirdetmény 1115/1908. *Bereg (Társadalmi és megyei érdekeltségű heti lap)*, XXXIV. évf. 37. szám. 1908. szeptember 13.
- Necrolog. Ferge József (1930–1891.) *Protestáns egyházi és iskolai lapok – 34. évfolyam 38. szám*, 1891. szeptember 20. Elérhető: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/ProtestansIskolaiLap_1891/?query=ferge&pg=495&layout=s (2018-01-11)
- Tiszántúli Ev. Ref. Egyházkerült Közgyűlése. *Budapesti Hírlap*, 20. évfolyam, 315. szám. 1900. november 16. Elérhető: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/BudapestiHirlap_1900_11/?query=nagybereg&pg=338&layout=s (2017-04-22)
- Vállalkozók rovata. Iskola- és óvoda építésére. *Pesti Napló*, 57. évfolyam, 120. szám. 1906. május 03.
- Vármegyei szabályrendeletek és közérdekű határozatok. Meghívó. *Beregvármegye Hivatalos Lapja*. IV. évf. 15. szám, Beregszász, 1906. március 29.
- Verseny tárgyalás és szállítás rovat. Árlejtési eredmények. *Budapesti Hírlap*, 25. évfolyam, 57. szám. 1905. február 26. Elérhető: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/BudapestiHirlap_1905_02/?query=nagybereg&pg=564&layout=s (2017-04-22)
- Verseny tárgyalás és szállítás rovat. Lelkészlakás-építés. *Budapesti Hírlap*, 25. évfolyam, 46. szám. 1905. február 15. Elérhető: https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/BudapestiHirlap_1905_02/?query=nagybereg&pg=296&layout=s (2017-04-22)
- Verseny tárgyalási hirdetmény 609/1908. *Bereg (Társadalmi és megyei érdekeltségű heti lap)*, XXXIV. évf. 30. szám. 1908. július 26.
- Verseny tárgyalási hirdetmény. *Beregvármegye Hivatalos Lapja*. V. évf. 38. szám, Beregszász, 1907. szeptember 17.
- Verseny tárgyalási hirdetmény. *Beregvármegye Hivatalos Lapja*. V. évf. 53. szám, Beregszász, 1907. december 5.
- Verseny tárgyalási hirdetmény. *Beregvármegye Hivatalos Lapja*. VI. évf. 31. szám, Beregszász, 1908. július 30.

Másodlagos források

- BALLA Teréz: Egyén és tömeg. In. *Madarak voltunk... Kárpátaljai néprajzi írások*. Szerk.: P. Punykó Mária. Hatodik Síp Alapítvány – Mandátum Kiadó, Budapest – Beregszász, 1999. pp. 47–58.

- BIBÓ István: Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem. In. uő.: *Válogatott tanulmányok. Második kötet 1945–1949*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- CIEGER András: A Bereg megyei politikai elit a dualizmus időszakában. In. *Szabolcs-Szatmár-Beregi levéltári évkönyv, XII*. Szerk.: Nagy Ferenc. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, Nyíregyháza, 1997. pp. 213–281.
- KOZÁRI Mónika: *A dualista rendszer (1967–1918)*. Pannonica Kiadó, Budapest, 2005.
- LACZA Tihamér: Tamás Mihály. In *A (cseh)szlovákiai magyarok lexikona Csehszlovákia megalakulásától napjainkig, Személyiségek*. Elérhető: <http://adatbank.sk/lexikon/tamas-mihaly-tvaroska/> (2017-08-18)
- NORA, Pierre: Emlékezet és történelem között – a helyek problematikája. In uő. *Emlékezet és történelem között. Válogatott tanulmányok*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010. 14.o.
- ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.
- SZAMBOROVSKYNÉ NAGY Ibolya: „Hogy a község és környékének gazdasági kultúrája emeltessék” A nagyberegi gazdasági ismétlőiskola vázlatos élettörténete. *Honismeret, XLIV. évf. 1. szám*, 2016. február, pp. 10–15.

A KÖTET SZERZŐI

- ANKA LÁSZLÓ – VERITAS Történetkutató Intézet, Dualizmus kori Kutatócsoport, tudományos munkatárs
- BRAUN LÁSZLÓ – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék, tanár
- CSATÁRY GYÖRGY – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont, igazgató
- CSEHNICKÓ ISTVÁN – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont, intézetvezető; Pannon Egyetem, Többnyelvűségi Nyelvtudományi Doktori Iskola, egyetemi docens
- FEDINEC CSILLA – MTA TK Kisebbségkutató Intézet, tudományos főmunkatárs
- KEREPESZKI RÓBERT – Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelmi Intézet, Modernkori Magyar Történelmi Tanszék, tanszékvezető egyetemi docens, intézetigazgató-helyettes
- LIGETI DÁVID – VERITAS Történetkutató Intézet, Dualizmus-kori Kutatócsoport, tudományos munkatárs
- MOLNÁR FERENC – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont, kutató
- PALLAI LÁSZLÓ – Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Történelmi Intézet, egyetemi adjunktus
- PILKHOFFER MÓNICA – Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történettudományi Intézet, Modernkori Történelmi Tanszék, egyetemi adjunktus
- SZAMBOROVSKYNÉ NAGY IBOLYA – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Apáczai Csere János Könyvtár, igazgató

«Indivisibiliter ac Inseparabiliter» – «Неподільно і нероздільно» Збірник доповідей наукової конференції, присвяченої 150-й річниці австро-угорського компромісу. Берегове, 16 листопада 2018 року / Редактор: Імре Сакал – Ужгород: ТОВ «РІК-У», 2018. – 216 с. (угорською мовою)

ISBN 978-617-7692-17-0

У збірнику розміщено доповіді, які прозвучали на науковій конференції «Indivisibiliter ac Inseparabiliter» – «Неподільно і нероздільно», яка відбулася 16 листопада 2017 року в Берегові. Науковий форум був організований кафедрою історії та суспільних наук Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці ІІ з нагоди 150-річчя австро-угорського компромісу. Видання розраховане на істориків та всіх, хто цікавиться питаннями минулого.

УДК: 94(439.23)"1867/1918"(061.3)

I – 57

Наукове видання
Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці II

«INDIVISIBILITER AC INSEPARABILITER»
«НЕПОДІЛЬНО І НЕРОЗДІЛЬНО»

Доповіді наукової конференції,
присвяченої 150-річчю австро-угорського компромісу
Берегове, 16 листопада 2017 р.

2018

Підготовлено видавничим відділом, кафедрою історії та суспільних
дисциплін і Науково-дослідним центром ім. Тіводора Легоцькі
Закарпатського угорського інституту ім. Ф.Ракоці II

Редактор: Імре Сакал (Закарпатський угорський інститут ім. Ф.Ракоці II)

Передмова: Юрій Чотарі (ЗУІ ім. Ф.Ракоці II, Науково-дослідний
центр ім. Тіводора Легоцькі)

Науковий консультант: Іштван Орос, академік, професор-емерит
(Дебреценський університет)

Коректура: Ільдико Гріца-Варцаба

Верстка: Аттіла Лукач, Вікторія Товтін, Олександр Добош

Обкладинка: Аттіла Лукач

УДК: Бібліотечно-інформаційний центр “Опацої Черє Янош” при ЗУІ ім. Ф. Ракоці II

Відповідальний за випуск:

Ільдико Орос (Закарпатський угорський інститут ім. Ф.Ракоці II)

Олександр Добош (ЗУІ ім. Ф.Ракоці II, Видавничий центр)

За зміст доповідей відповідальність несуть автори.

Видання вийшло за підтримки Угорської академічної ради Закарпаття.

Видавництво: ТОВ «РІК-У»

88000, м. Ужгород, вул. Гагаріна, 36. E-mail: print@rik.com.ua

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного
реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції*
Серія ДК 5040 від 21 січня 2016 року

Підписано до друку 03.12.2018. Папір офсетний. Ум. друк. арк. 17,4.

Формат 70x100/16. Замовл. № 83/17. Тираж 200.

Поліграфічні послуги: ПП Лац Ч. С.

90202, м. Берегове, пл. Кошута 4. E-mail: kalvin.nyomda@gmail.com